

06
19220

До старо-руської діалектології.

(Ще до питання про галицько-волинське наріччє.)

Написав Володимир Розов.

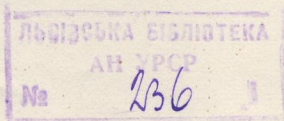
I.

Багато вже написано по сьому питанню, одначе я надію ся, що й моя статя не буде зайвою. Тепер, здасть ся, прийшла пора зісумувати *sine ira et studio* широку й цінну літературу, зроджену гіпотезою проф. Соболевского, й зазначити очевидні результати, які принесла для руської фільології ся горяча полеміка, що кинула сьвітло на багато прикмет української мови й на її минулу долю. Вкінці я бажав би показати в своїй праці найближші задачі української лінгвістики, зазначені тою полемікою, й по зможі причинити ся до розвязки деяких із них.

20 надоліста 1883 р. проф. Соболевский виступив в „Обществі Нестора Літописця“ у Києві з замітним рефератом: „Какъ говорили въ Кіевѣ въ XIV и XV вв.“¹⁾ Автор подав у ньому дві сьмілі гіпотези: 1) про діалектологічне значінне й походженне отвертого або т. зв. „нового ж“, 2) про великоруське походженне старинних Киян.

Тому що проф. Соболевский першої в них в основі не змінив, то я позволю собі подати її по „Лекціям“, а не по неповному переповідженню її в „Чтеніях“. „Русскій языкъ древнѣйшей эпохи былъ одинъ языкъ въ полномъ смыслѣ этого слова“. „Говоры южной, западной и сѣверо-восточной части Руси были почти тождественны“. Тільки „исчезновение глухихъ

1) Чтенія Общества Нестора Лѣтоп. т. II, ст. 215—216.

Ѣ и Ъ поведло къ раздѣленію русскихъ говорѡвъ на двѣ группы — юго-западную и сѣверо-восточную¹⁾. Звісно, що одною з найголовнїйших прикмет української мови була поява в нїй в позиції перед упуццим глухим замість старинних е і о мягкого і, що звучить так само, як й і, розвинене зі старинного Ѣ. В північно-українських говорах замість того і появляється у, ю і діфтонги уо, уе, уи, юо, юе, юи. Студіюючи старинні галицько-волинські пам'ятки, Соболевский помітив, що нове українське і — пізнійша поява. Давнїйше ми в анальоїчних випадках зустрїчаємо рїдко подвійне о й діфтонги, частїйше у і ю. Але особливо впадає в очи систематичне вживання на місци перед упуццим глухим Ѣ замість старинного е. Отсе й є нове Ѣ. Для пояснення всїх тих появ Соболевский подав таку блискучу гіпотезу: „Въ говорѣ галицько-волинскомъ исчезновеніе глухихъ и и поведло къ образованію долгихъ звуковъ. Когда въ слогахъ, предыдущихъ тѣмъ, гдѣ были глухіе или и, находились звуки е или о, эти послѣдніе, вслѣдствіе исчезновенія глухихъ и и, подверглись замѣстительному удлиненію, и е стало произноситься долго, близко къ древнему Ѣ; а о стало звучать какъ долгое о“²⁾. „Въ древнїйшихъ памятникахъ галицько-волинскаго письма ...(се) долгое е изображается буквою Ѣ“³⁾. А замість довгого о зрїдка зустрїчаємо подвійне о⁴⁾. Перед твердими самозвуками й йотою таке довге е з часом перейшло також в довге о⁵⁾ й роздїлило його долю. „Долгое о... мало-помалу стало произноситься закрыто и приближаться къ у; наконецъ оно перешло въ дифтонги уо, уо и т. и.“⁶⁾. Таким чином пояснюють ся північно-українські діфтонги уо, уе, уи. З подібних діфтонгів дорогою стягнення розвинули ся у, и, ы північних і і південних українських говорів⁷⁾. „Новый Ѣ... въ тыхъ словахъ, гдѣ онъ сохранился, скоро совпалъ съ древнимъ Ѣ и потому имѣлъ одну съ нимъ судьбу“⁸⁾. „Въ одной части малорусскихъ говорѡвъ на мѣстѣ Ѣ... слышится звукъ і ... Въ другой части ... Ѣ ... рефлектируется или мягкимъ е, болѣе или менѣе отличнымъ отъ обычнаго е, или дифтонгами іе, іе“⁹⁾.

Другу гіпотезу опер проф. Соболевский на першій. „Тѣ

1) А. И. Соболевский, Лекції по исторіи русскаго языка. Изданіе 3., М. 1903, ст. 274; Чтенія Общ. Нестора Лѣтоп. т. II, ст. 215. 2) Лекції, ст. 50—51.

3) ibid. ст. 51; Чтенія, II, ст. 215.

4) Лекції, ст. 51.

5) ibid. ст. 66.

6) Лекції, ст. 67.

7) ibid. ст. 68.

8) ibid. ст. 73.

9) ibid. ст. 74.

рукописи, ім'юція $\text{ѣ} = \text{i}$, каже він, вь которыхъ есть даты, написаны вь Галиціи или на Волини, и ни одна изъ нихъ не имѣеть никакого отношенія къ Києву и Киевской области. Уже одно это обстоятельство наводитъ на мысль, что вь Киевѣ до конца XV в. говорили не такъ, какъ вь галицко-волинской землѣ¹⁾. Сю думку проф. Соболевский підпирає також розбором київських рукописів XIV—XV вв.: псалтири 1397 р., євангелія 1411, вкладної 1427 й тестаменту 1446 р.²⁾ По вказівкам проф. Голубева Соболевский тоді також додав до них і Лаврський помяник кінця XV в.³⁾ Ні в одному з них нема нового ѣ . „Это заставляеть думать, каже Соболевский, что вь кievскомъ говорѣ XIV—XV вв. не было галицко-волинской или — что тоже — малорусской черты, и что такимъ образомъ этотъ говоръ былъ великорусскимъ⁴⁾. А Українці тут „населеніе пришлое, пришедшее приблизительно вь XV в. сюда съ запада, изъ Подолія, Волини и Галиціи и ассимилировавшее собою остатки стараго кievскаго населенія“⁵⁾.

З початку противники Соболевского сконцентрували свою увагу майже виключно на другій із наведених гіпотез. Проф. Голубев вказав справедливо на те, що такий важний вивід не можна робити на підставі всього кількох пам'яток. В. Науменко вважав його взагалі неможливим при сучасному стані діалектології⁶⁾. Проф. Соболевский відчув, очевидно, значінне тих відповідей й постарався потім оперти свої виводи на більшій скількості матеріалу. Проф. Дашкевич в рефераті п. з. „Нѣсколько данныхъ изъ исторіи Києва, кievской земли и кievскихъ историческихъ памятниковъ XIV—XV вв.“ доказував, що літературна мова Київська тої епохи повинна була відріжнювати ся від живої. Він проаналізував рукописи, на яких опирав ся проф. Соболевский. Він звернув увагу, що тестамент 1446 р. — пам'ятка сумнівна й зазначив у ній українізм. Вкладна з 1427 р. не великоруська, а хіба білоруська. Псалтиря з 1397 р. й євангеліє з 1411 р. відбивають „вплив болгарського правопису“, заведеного на Русі митр. Кипріяном⁷⁾. Ні в одному з тих трьох пам'ятників ми не зустрічаємо живого місцевого говору. Всюди панує літературної традиції. Се пояснюють ся постійними зв'язами київських монастирів з Вели-

1) Чтенія Общ. Нест. Лѣт., т. II, ст. 215.

2) *ibid.* ст. 215—216.   3) *ibid.* ст. 218—219.

4) *ibid.* ст. 215—216.   5) *ibid.* ст. 216.

6) *ibid.* ст. 216.   7) *ibid.* ст. 223—224.

коросиєю. „Лавра постійно зберігала загально-руське значінне: є звістки про декількох осіб з півночі, що прийняли в ній постриження. Ся Лавра, як видно з її пом'яника, тягнула очевидно до східної митрополії. Взагалі Київ — одинокий південно-руський город, в якому церковний люд і монастирська братія доповнювала ся постійно приходнями з півночі“. Дуже інтересні записи на деяких київських рукописах другої половини XV в. Вони показують, що в другій половині XV в. в київській Лаврі й Пустинно-Микольському монастирі продовжувало ся переписування книг для півночі на замовлення великоруських земляків. Те переписування стало постійним заняттям спеціальних переписувачів“. Таким чином „київські грамотії були в иньших умовах, як галицько-волинські і в київському письменстві не могли виступити різко прикмети місцевого говору“¹⁾.

Реферат проф. Дашкевича пояснює дуже докладно прикмети памяток, на яких опер свою думку про старо-київське наріче проф. Соболевский. В сього останнього ми не зустрічаємо відповіді що до самої річи. В 3-тньому виданню „Лекцій“ він признає, що „псалтир 1397 р. написана зайшлим Великорусом“, тестамент 1446 р. „не має ніяких певних малорусизмів...“, „евангеліє 1411... копія з середно-болгарського оригіналу, з малим числом русизмів“, а кладна з 1427 р. написана офіціальною західно-руською мовою“²⁾. Таким чином також на підставі пізнішої думки Соболевского ні одна з тих памяток не може служити для характеристики живого київського говору.

В. Антонович відповідав Соболевскому з історичної точки погляду в рефераті п. з. „Нѣсколько данныхъ о населеніи Киевской земли въ XVI в.“. Він доказував, що гіпотеза Погодіна й Соболевского про повне спустошення Києва Татарами „не більше, як історична фікція, незгідна з фактами“³⁾ і що нова колонізація йшла не з заходу, з Галичини й Волини, а з півночі⁴⁾. Слідом за Антоновичом пішло багато иньших учених: Владимірський-Буданов⁵⁾, Леонтович⁶⁾, М.

¹⁾ *ibid.* ст. 224.

²⁾ А. М. Соболевский, Лекції... 3-є изд. ст. 278.

³⁾ Чтенія Общ. Нест. Лѣт., II, ст. 225.

⁴⁾ *ibid.* ст. 225—226, також ст. 217.

⁵⁾ Населеніе Югозападной Россіи отъ половины XIII до половины XV вѣка (Архивъ Юго-Западной Россіи, т. VII, ч. 1. Киевъ 1886, I—II, 1—185, особливо ст. 4—7); Населеніе Югозападной Россіи отъ половины XV вѣка до Люблинской уніи (*ibid.* т. VII, ч. II).

⁶⁾ Очерки исторіи литовско-русскаго права. Образование территоріи литовско-русскаго государства. Спб., 1894.

Грушевський¹⁾. Соболевський відповідав також з історичної точки погляду²⁾. Одначе я аналіз і розважування доказів історичного характеру лишаю історикам по спеціальности.

Найгорячішим опонентом проф. Соболевського виступив відомий уже тоді знавець української мови д. Житецький. Він зачав від критики метода Соболевського. На його думку не можна було рішати „такого важного питання виключно на історії переміни звуків, що становлять найбільш змінливу стихію в мові“. „Для сього треба взяти під увагу й морфологію й синтаксис³⁾“. Одначе не можна не згодити ся з Соболевським, що „в згаданому питанню має рішуче значінне тільки одна фонетика“, бо „морфологія в старині була однакова і в великоруському і в українському нарічу“, а народньої складні не знайти в церковних книгах⁴⁾. Дальше Житецький звертав увагу, що „при студіюванню даних старинної мови треба виходити з сучасних живих наріч⁵⁾“. Ту саму думку він повтарає і в рефераті п. з. „По поводу вопроса о томъ, какъ говорили въ Кіевѣ въ XIV—XV вв.⁶⁾“. Одначе ся відповідь розбивала ся на замітці Соболевського, що старинний київський говір „лишив ся без потомків“⁷⁾.

Житецький був першим ученим, що змагав підорвати діалектологічне значінне нового Ъ. Покликуючи ся на Галицьке євангеліє з 1144 р., він вказував, що сеї прикмети може й не бути в українській памятці⁸⁾. Він намагав ся доказати неможливість відділювання київського письменства від галицько-волинського. Найперше, по тонови й стилеві літопись сеї землі служить продовженням київської літописи⁹⁾. Далі, Святославові збірники представляють один тип з галицьким євангелієм 1144 р., так що „до половини XII в. в Київі й Галичи панував звуковий тип одного й того самого наріча¹⁰⁾“. Одначе ще не все. Памятки, що були написані в найблизших околицях Київів:

1) Очеркъ исторіи Киевской земли отъ смерти Ярослава до конца XIV столѣтія. Кіевъ, 1891, ст. 427—443; рецензія на статю Шахматова „Къ вопросу объ образованіи русскихъ нарѣчій“ (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. VIII. „Бібліографія“, ст. 9—11); Історія України-Руси, т. III.

2) Къ вопросу объ историческихъ судьбахъ Кіева (Кіевскія Университетскія Извѣстія, 1885, № VIII).

3) Чтенія Общ. Нест. Лѣт. т. II, ст. 217.

4) *ibid.* ст. 217.

5) *ibid.* ст. 216—217.

6) *ibid.* ст. 221.

7) *ibid.* ст. 223.

8) *ibid.* ст. 219.

9) *ibid.* ст. 220.

10) *ibid.*

ст. 220, також 219.

Слово Георгія інока Зарубського монастиря, грамота з 1459 р., дана в „Прилуцѣ“, написані українською мовою¹⁾. Таким чином Київ зі всіх боків окружає українська мова. „Коли-б допустити істнованне тут (у Києві) великоруського говору, то йому прийшло-б ся відступити дуже незначну територію — в одному тільки Києві. Се був би фантастичний образок“²⁾.

Соболевський заперечував українізм Святославових зборників і виказував у них великорусизми. Галицьке євангеліє з 1144 р. він зачисляв до иншого наріча, як київські пам'ятники, бо в останніх нема українського жч замість жд. Появу в сусідніх із Києвом околицях грамот з українізмами Соболевський пояснював тим, що „в XV столітї істнувала офіційна мова, в якій був і галицько-волинський елемент. От чому знаходимо його в грамотах, що вийшли з княжих канцелярій“³⁾.

Можливість ріжних точок погляду на Святославові зборники пояснюєть ся тим, що вони належать іще до XI віка, коли й церковна традиція тримала ся сильнїйше й українська мова не розвинула ще багатьох своїх прикмет. Думку одначе Соболевського, що тикаєть ся грамот, можна прийняти або відкинути тільки по їх близшому перестудіюванню, чого досі не зроблено.

В 1889 р. проф. Дашкевич видрукував свій відчит п. з. Къ вопросу о происхождении русских былинъ — Былины объ Алешѣ Поповичѣ и о томъ, какъ перевелись богатыри на святой Руси. Автор підходить до інтересуючого нас питання на ґрунті народнього епосу. Він доказує широку популярність на півдні аж до XVII віка героїв київського циклю⁴⁾, пояснює процес переходу билин у думи⁵⁾, виказує відгуки старого київського епосу в нинішній українській народній поезії. Дуже гарним прикладом служить йому історія билин про Олексу Поповича⁶⁾. Кінчить характеристичним висновком: „Південь був рідним краєм нашого старого билинного епосу. Тепер уже не можна оспорювати того, що до київської й галицько-волинської Руси належить слава витворення більшої частини змісту билин того періоду, коли осередком Руси був „славний город Київ“⁷⁾. І так народній епос показує, що Українці в Києві не пізнїйші

1) *ibid.* ст. 220—221. 2) *ibid.* ст. 221. 3) *ibid.* ст. 222.

4) Чтенія Общ. Нест. Лѣт. III, ст. 54—56.

5) *ibid.* ст. 57—59. 6) *ibid.* ст. 60—62. 7) *ibid.* ст. 62.

зайди, а учасники його історії й билинної поезії, що виросла на її підставі.

Одначе всі ті відповіді не переконали проф. Соболевського. Вони тільки зневолили його підкріпити свою гіпотезу новими даними. В 1883—84 р. друкують ся його „Очерки по исторіи русскаго языка“¹⁾. Ся праця незвичайно цінна, бо дає дуже повну й зовсім основну уарґументовану характеристику старої української мови. Автор простудіював ряд українських пам'ятників: Добролюбівське євангеліє № 6, XII—XIII, Ірмолой В. Григоровича XII—XIII в., Віденський октоїх XII—XIII в., Галицьке євангеліє 1266—1301 р., Холмське євангеліє XIII—XIV в., Хутинський служебник XIII—XIV в., Показчик євангелієських чтеній XIII—XIV в., Подікарпове євангеліє 1307 р., Луцьке євангеліє XIV в., Часослов XIV в., Градецький фразмент XIV—XV в., Дописку до Віденського октоїха XIV—XV в., Поучення Єфрема Сиріна 1492 р., грамоти й іпатську копію літописи. На підставі сього багатого матеріалу проф. Соболевський прийшов до таких виводів:

„Галицько-волинське наріче в старинному періоді своєї історії, в періоді, коли **ѣ** і **ь** ще не зникали в виворі, могло мати такі фонетичні прикмети:

ѣ нахияло ся в ньому до **и**;

ьє в закінченню іменників сер. р. стягало ся в **ѣ** або **ѣ** (дуже рідко);

замість **жж** або **жд** появляло ся в ньому **жч** (деколи);

ц і **ч**, **ж** і **з**, **ш** і **с** в ньому обопільно перемінювали ся (дуже рідко).

Першу з тих прикмет галицько-волинське наріче мало спільно з говорами новгородським, псковським і київським, третю (бути може) з деякими західно- й північно-руськими говорами, четверту з псковським й по части з новгородським і полоцьким говорами.

Таким способом в старі часи (на скільки можна судити по пам'ятникам) галицько-волинське наріче відріжнювало ся від інших руських говорів (принайменше від більшої їх части) тількими самими незначними рисами.

В історичну епоху свого істновання, в періоді від кінця XI до XV в. наступив в галицько-волинському нарічу цілий ряд звукових перемін, спільних усім або багатьом його говорам, а то:

¹⁾ Університетскія Извѣстія, Київ, 1884, кн. I—II, VI, XII; також окрема відбитка.

здовження **е й о**,

перехід **ѣ** або нового **ѣ** на **і, ъ, у**, діфтонги,

перехід **ѡ** на **у**, діфтонги, **і**,

перехід старинного **ѣ** на **і**,

злите **ы й и** в один звук **и**,

ствердження **е й** попередніх його співзвуків,

перехід **в** на **у й** навпаки.

перехід **г = g** на **г = h**.

Ті фонетичні переміни, яких більша часть зовсім або майже зовсім чужа великоруським або білоруським говорам, мали такий наслідок, що галицько-волинське наріче при кінці XV в. вже різко виріжнило ся з поміж иньших руських говорів і стало супроти них зовсім окремо¹⁾.

І тут автор зачислює говори київської землі й Сіверщини до великоруських²⁾.

Разом з Соболевским питанням про діалектологічні прикмети української мови займали ся Шахматов і Ягіч. У 1883 р. появиля ся статя Шахматова: *Beiträge zur russischen Grammatik*³⁾. Автор уважає такими прикметами 1) перехід кінцевих глухих **ѣ і ѡ** перед формами заіменника **и** відповідно в **ы й и**⁴⁾; 2) заміну **ы й и**⁵⁾. На підставі тих критеріїв він зачислює до українських пам'яток Ізборник Св'ятослава 1073 р., Юр'ївське еван.; Архангельське еван. 1092 р.; Добрилове еван., першу частину Успенського зборника XII в., Галицьке евангеліє XIII в., Сінаксар XIII в., що був додатком до евангелія з 1144 р.⁶⁾, Мстиславове еван., Евангеліє з 1307 р., Волинське еван. XIV в.⁷⁾, Поученне Єфрема Сиріна⁸⁾. Виводи Шахматова зроблені обережно, й їх прийняв, хоч з застереженнями, також Соболевский⁹⁾.

Незабаром видрукував результати своїх студій також Ягіч в „Отчет-і о присужденіи Ломоносовской преміи за 1883 годъ съ приложеніем“¹⁰⁾. В 3-тій статі, присвяченій виданому архимандритом Амфілохієм Галицькому еван. з 1144 р., він пробує

1) А. И. Соболевский, Очерки, ст. 116—117.

2) *ibid.* ст. 68—69.

3) *Archiv für slavische Philologie*, т. VII.

4) *ibid.* т. VII, ст. 73—76.

5) *ibid.* т. VII, ст. 77.

6) *ibid.* т. VII, ст. 76—77.

7) *ibid.* т. VII, ст. 76.

8) *ibid.* т. VII, ст. 77.

9) Лекції. Изд. 3-ье, ст. 38.

10) Сборникъ Отд. русскаго языка и слов. Имп. Академіи Наукъ, т. XXXIII, № 2. Спб., 1884.

на підставі сеї пам'ятки подати характеристику прикмет старої української мови. До них він зачисляє „жч зам. жд, де воно вийшло з жж, жжж“¹⁾, помішання початкового **ou** з **v**²⁾, „помішання **ѣ** з **и**“³⁾, „рішуча перевага сполук і закінчень **ьє, ьа, ью, ьи** перед повними **иє, иа, ию, ии** й т. д.“⁴⁾, „брак помішання **ч** з **ц**“⁵⁾, „**хр** (зам. **кр**) в словах **хресть, хрестити** й т. д.“⁶⁾, м'яккість шипячих і свистячих⁷⁾, нахил до закінчень **шета, шете**⁸⁾ й **шеть, хоуть**⁹⁾, брак сполучень **ърь, ьрь, ьль**¹⁰⁾, перехід **ь** на **и** в дієсловному закінченню **ть** перед заіменником **и**¹¹⁾, перехід **ъ** й **ы** в дієсловному закінченню **мъ** перед заіменником **и**¹²⁾. Розуміть ся, що характеристика мови, подана переважно на підставі одної пам'ятки, не може бути зовсім правдивою й уарґументованою. Справді Ягіч вводить до неї ряд рисів, яких діалектичне значінне дуже проблематичне, як форми на **шета, шете, шеть, хоуть**, перевага форм на **ьє, ьа, ью, ьи**; а деякі, вказані нам прикмети, треба вважати просто невдалими, як **хр** зам. **кр** (прикмета загально-руська) і брак **ърь, ьрь, ьль** (що розширені широко також в українських пам'ятках),

Між иньшим вступає Ягіч в полеміку з Соболевским що до київського говору. „Я не вважаю одначе дозволеним зробити такий вивід, що в XI—XII століттю в Києві говорили великоруським наріччям“¹³⁾. Він допускає вже для XI ст. „повний розвій головних руських наріч“, бо „вже ріжні їх дрібниці

¹⁾ *ibid.* ст. 85—88.

²⁾ *ibid.* ст. 88.

³⁾ *ibid.* ст. 88—90.

⁴⁾ *ibid.* ст. 90—91.

⁵⁾ *ibid.* ст. 97.

⁶⁾ *ibid.* ст. 97—98.

⁷⁾ *ibid.* ст. 91—93. „Я мав змогу переконати ся, каже він, що по шипячих і м'яких свистячих йотований звук приходить частійше в українських пам'ятках, або „неновгородських“, як у новгородських, хоч він й їм не чужий“ (*ibid.* ст. 91).

⁸⁾ *ibid.* ст. 92—94. „Закінчення **-шета, -шете**, що панує в галицькому євангелію, пише він, взяте, розуміть ся, з південно-словянського ориґіналу, й для означення місця походження пам'ятника не значить нічого, коли не можна буде з часом доказати, що сі форми зберігали ся передовсім в пам'ятках, написаних на півдні Росії“ (*ibid.* ст. 93—94).

⁹⁾ *ibid.* ст. 94—96. „Я не вважаю його, каже він, по походженню народньою рисою старо-руської мови“ (*ibid.* ст. 94). „Я маю надію, що буде можна доказати, що... (він) розріє ся на руському ґрунті, пересаджений туди при посередництві південно-славянських церковних книг, з початку головою в українських пам'ятках, одначе скоро був занесений також на північ“ (*ibid.* ст. 96).

¹⁰⁾ *ibid.* ст. 97. „Ся ортографічна манера, пише Ягіч, розвинула ся ширше в північно-руському, як в українському письменстві“.

¹¹⁾ *ibid.* ст. 95—96.

¹²⁾ *ibid.* ст. 96—97.

¹³⁾ *ibid.* ст. 89.

виразно пробивають ся з памяток“. „Все істотне“ для української мови в них уже „прозирає“¹⁾. Ягіч не видить історичних доказів на користь гіпотези про пізніше заселення Києва Українцями²⁾. Слідом за Максимовичом він зазначає, що „нинішню українську мову не можна признати безпосередньою парістю й пересадком карпаторуської“³⁾. Брак різких українізмів в старих київських памятках пояснюєть ся тим, що „київські трудівники, передові що до знання літературної мови, які дорожили захованнем церковної мови в незіпсованому виді, бути можэ більш за всіх уникали всіх різких відступів також і в письменному вживанню, хоч би вони й істнували в їх окруженню, в житю простонароднього говору“⁴⁾. Крім сього Ягіч стараєть ся ослабити також діялектичне значіння нового ѣ, вказуючи на його брак в Галицькому еван. з 1144 р. і навпаки на його істнування в Рязанській Кормчій, переписаній з примірника, що прийшов із Києва⁵⁾. Другою київською памятною він уважає Типографське еван. № 6⁶⁾. Зрештою Ягіч не заперече зовсім значіння нового ѣ. „І так — одно з двох, каже він: або звисне вживанне ѣ зам. е, про яке він (Соболевський) говорить, не має значіння прикмети говора (або говорів), або треба буде туди вмістити й Київ. Ледви чи можна сумнівати ся в тому, котра з тих двох думок заслугує на першенство“⁷⁾. Сам Ягіч схиляєть ся до другої.

Соболевський відчув потребу відповісти Ягічови й зміцнити свою гіпотезу новими аргументами. Незабаром появилася його рецензія на сю статю Ягіча: *Источники для знакомства съ древне-кіевскимъ говоромъ*⁸⁾. Покликуючи ся на новгородські літописи, він не хоче бачити спеціально українських прикмет у мягкости шипячих і ц, у формах на *шетъ, хоуть, хрьсть, хрьстити* й т. д.⁹⁾. Рязанську кормчу Соболевський уважає копією з галицько-волинського оригіналу¹⁰⁾. Типограф. еван. № 6 також галицька памятка, бо в ньому зустрічають ся галицькі прикмети: ѣ зам. я й у зам. о¹¹⁾. Він не знаходить у київських переписувачів особливої вірності церковній традиції. „Київські памяткы що до своєї мови такі далекі від своїх церковно-словянських оригіналів, що ніяк не можна сказати, щоб їх писці

1) *ibid.* ст. 89.   2) *ibid.* ст. 99.   3) *ibid.* ст. 102.

4) *ibid.* ст. 89, 98—99.   5) *ibid.* ст. 100—101.

6) *ibid.* ст. 100.   7) *ibid.* ст. 101—102.

8) *Журналь Мин. Нар. Просв.*, 1885 р. кн. II.

9) *ibid.* ст. 349.   10) *ibid.* ст. 350.   11) *ibid.* ст. 350—351.

особливо дорожили захованнем церковної мови в непоцсованому виді¹⁾. Тому брак у них українізмів Соболевский уважає можливим пояснити тільки браком їх в мові писців²⁾. На потвердження своїх слів Соболевский протиставить Рязанській Кормчій ряд памяток, які признає київськими: Мстиславову або Юревську грамоту, Святославові Зборники 1073 і 1076 рр., першу половину Успенського збірника XII в., Мойсееву тріодь з кінця XII до початку XIII в.³⁾. Надто він уважає можливим зачислити до них „ті рукописи XII—XIII в., які не мають в своїму правопису ні новгородських, ні галицько-волинських прикмет, такі між ин. євангелія Архангельське, Мстиславове, Юревське, Церковно-археологі. музея при київській духовній академії, Румянцівська Лѣствица, Оповіданне єв. Іпполіта про Антихриста“⁴⁾. Як не дивний такий спосіб означування памяток спірного говору, то, по перше, в сій полеміці зустрічаємо його не раз⁵⁾, по друге, більшість тих самих рукописів причислив до київського говору також Шахматов. Поглядам Соболевського, висказаним у тій статі, трудно перечити, поки не буде доказано дорогою старанної аналізи вказаних ним памяток, що вони не київського походження. Але сю роботу виконав по часті вже Кримський, як се буде видно низше.

Далі протів Соболевського виступив д. Шимановський в праці п. з. Къ исторіи древнерусскихъ говоровъ (Варш. 1887 р.). Він відкидає звукове значінне нового Ъ і бачить в його вживанню штучну ортографію. Причиною, що викликала нове Ъ, було змішанне суфіксів. В старорусській мові були суфікси, що звучали однаково, при тім одні з них мали Ъ, другі е. Писці часто плутали ся в їх правопису. Вкінці галицько-волинські писці „систематизували те, що в иньших рукописах мало випадковий характер“⁶⁾. Одначе Шимановський не дає доказів на свою гіпотезу й не поясняє причин, чому як раз галицькі писці взяли ся до такої систематизації. Вкінці як раз в галицьких рукописах помітно найменше нахилу до помішання Ъ й е, за те звичайно мішають ся Ъ й и.

Свої погляди на київський говір Соболевский повторив також у „Лекціях по исторіи русекаго языка“⁷⁾. В них він уже

1) *ibid.* ст. 351.   2) *ibid.* ст. 351.

3) *ibid.* ст. 351—356.   4) *ibid.* ст. 356.

5) див. В. Ягичъ, Отчетъ... у нас ст. 23, замітка 1.

6) Шимановський, Къ исторіи древнерусскихъ говоровъ, ст. 40, і 30—46.   7) 1-ше вид. 1888 р.; 2-ге вид. 1891 р.; 3-те вид. 1903 р.

не признає типовими для Київa ті рукописи, на підставі яких зложив характеристику київського говору в рефераті, читаному в Обществі-і Нестора Літописця, одначе і в луцькій грамоті з 1459 р. він не хоче бачити типічного київського пам'ятника¹⁾. За те він стараєть ся опертись на нові дані. В старих київських пам'ятках нема здрібнілих імен на **сь, ся**, а повно чужих українській мові здрібнілих на **ша**²⁾. В галицьких пам'ятниках навпаки (див. Волъдриєсь, Блюсь, Митуса). Етнографічні назви гуцали й буци, вживані на Україні, се поцсовані назви гуцули й бойци. Термін Мала Русь найперше належить до Галичини й тільки потім розширяєть ся на Київ з появою в ньому галицьких переселенців³⁾. Більшість тих мірковань розібрав основно Кримський, що змусив Соболевского значно їх змінити.

„Лекції“ Соболевского викликали „Критическія замѣтки по исторіи русскаго языка“ Ягіча⁴⁾. Бажаючи підорвати гіпотезу Соболевского про великоруське походження старинних Киян, він змагає ослабити діалектологічне значінне нового **ѣ**, на якому той опер ії. Він підкреслює брак того **ѣ** в Галицькому еван. 1144 р.; доказує, що скупість матеріалу не дає сильних підстав говорити, наче-б його не було в Києві. Отже нове **ѣ** не така непогрішима прикмета, що відріжняє галицьке наріче від усіх иньших, як представляє Соболевский. **Жч** зам. **жд**, заміна **у** і **в**, перехід закінчення **ть** перед **и** в **ти** мають не менше значінне. Тільки при всіх тих прикметах пам'ятку можна вважати галицько-волинською⁵⁾. „Одначе де нема всіх наведених вище прикмет, а є тільки одно особливе вживанне **ѣ** зам. **е** (як напр. в Добриловому еванг., або в Хутинському служебнику), там приналежність пам'ятки до галицько-волинської території підпадає ще... великому сумніву“⁷⁾. З рукописів, що знають нове **ѣ**, треба тому „деякі пам'ятники виділити й установити для них окрему групу“⁸⁾. До неї увійдуть Ізборник Святослава 1073 р., Збірник Успенського собору, Житіє св. Сави, Хутинський служебник, Типографське еван. № 7, Поюдинський пролог № 60, Поюдинський ірмолой № 55, дальше Добрилове

¹⁾ Лекції, 1-ше вид. ст. 199; 2-ге вид. ст. 254—255; 3-ге вид. ст. 278.   ²⁾ *ibid.* 3-ге вид. ст. 279.

³⁾ *ibid.* 1-ше вид. ст. 200; 2-ге вид. ст. 255—256.

⁴⁾ Сборникъ отд. русс. языка и словесности Имп. Академіи Наукъ, т. XLVI, № 4. Спб. 1889.

⁵⁾ *ibid.* ст. 14—15.   ⁶⁾ *ibid.* ст. 11.

⁷⁾ *ibid.* ст. 11.   ⁸⁾ *ibid.* ст. 12.

евангеліє, Ірмолой В. Григоровича, Часослов XIV в.¹⁾. Сі пам'ятки знають заміну **Ѣ** і **и**, нове **Ѣ**, **ти** зам. **ть**, „рідко навіть **жч** зам. **жд**“ і таким чином підходять ближше до галицько-волинських, як до новгородських²⁾. Тому Ягіч не від того, щоб бачити в них київський тип³⁾. Показуєть ся таким чином, що київські рукописи відрізняють ся від галицько-волинських тільки браком заміни **в** і **у**. Сій прикметі Ягіч признає величезне значінне: „пам'ятки, що розпоряджають зрештою всіми рисами „галицько-волинського типу“... й не мішають **в** з **у**, — повинні бути викинені з поміж галицько-волинських і перенесені на иньший ґрунт, сусідний, ближше до того типу руської мови, який не знав і не знає тої зміни, отже дальше на схід — в київську й чернигівську землю старої Росії. Чим більше я студіюю пам'ятники, тим більше переконаю ся в тому, що воно так³⁾. Як на типову київську пам'ятку Ягіч вказує на Житіє св. Сави⁴⁾.

Міркування Ягіча не можуть нас переконати. Найперше заміна **в** й **у** в нинішньому київському говорі розвинена не менш як в галицькому, й нема ніяких підстав думати, що давніше було инакше. По друге й сусідні з ним білоруські й південно-великоруські говори знають сю рису⁵⁾. По третє, сю заміну подибуємо навіть в Житії св. Сави. Тому нема ніяких серйозних підстав бачити в ній критерій для відділення київських пам'яток від галицьких. Отже й виділенне Ягічем із рукописів, які зачислив Соболевский до галицько-волинських, київської групи, має самовільний характер.

Крім того Ягіч не годить ся признати Мстиславове й Юрєвське євангелія південними „на підставі тільки браку... помішання **ц** з **ч**“ й показує декілька дрібних українізмів. „Скербь“, „сесьць“, „свѣдительство“, й „сесь“, зустрічають ся, по його словам, переважно в південно-руських пам'ятках“. Але всі ті діалектичні тонкості далеко не мають під собою певного ґрунту.

Разом з тим появил ся „Очеркъ литературной истории малорусскаго нарѣчія въ XVII—XIII вѣкѣ“ (Київ, 1889) Житецького. Автор, вказуючи на многородність функцій букви **Ѣ** й надто зложеноу природу звука **Ѣ**, які відкриває Соболевский,

1) *ibid.* ст. 13—14.

2) *ibid.* ст. 13.

3) *ibid.* ст. 16.

4) *ibid.* ст. 16—17.

5) А. И. Соболевский, Лекции... вид. 3-тє, ст. 119—121.

6) В. Ягічъ, Критическія замѣтки... ст. 12.

признає його **ѣ** „фіктивним, зложеним з ріжнородних і по часті неможливих до злучення елементів“¹⁾. Одначе після „Исслѣдованій въ въ области русской фонетики“ Шахматова ледви чи можна виступати против зложеного звукового складу **ѣ** й ріжнородного вживання сеї букви.

Може бути, що ся невдала полеміка з Соболевским спонукала Шахматова стати на його сторону. В своїх „Исслѣдованіях“ він говорить дотично нового **ѣ**: „Се відкрите Соболевского, — одно з найбільш блискучих в історичному досліді нашої мови, — поклато сильні підстави для студіювання історії української мови“²⁾. Галицько-волинське й українське наріче для нього рівнозначні понятя³⁾. „Мені здасть ся, каже дальше він, що північні Українці по своїому походженню по більшій часті великоруське племя, яке визнало на собі вплив українського племени, що більшість північно-українських говорів — се говори білоруські або в часті південно-великоруські, що підпали під сильний український вплив; українські племена, що оселили ся між і поруч зі східно-руськими й зробили на них вплив, з свого боку змінили свою мову, наблизивши її до того мішаного говору, який витворив ся при зіткненню східно- й західно-руських племен⁴⁾. Отже й київський говір в основі не український. Такі самі погляди висловляє Шахматов і в статі п. з. Къ вопросу объ образовании русских нарѣчій⁵⁾. Тому одначе, що автор пізнійше сам відрік ся їх, я лишаю їх без розгляду.

Одначе на иньших учених вплинув авторітет Ягіча й спонукав їх виступити в обороні його теорії. І так Мочульський в статі „Къ історіи малорусскаго нарѣчія. Житіє св. Савы Освященнаго по пергаменній рукописи XIII в.“ (Одеса, 1894) намагаєть ся доказати, що се київська памятка. З його аналізу Житія видко, що його мова має такі прикмети: 1) жч зам. **жд**, 2) заміна **ѣ** й **и**, 3) **ѣ** зам. **е**, 4) **ьє** і т. д. зам. **иє** і т. д., 5) **ж**, **ч**, **ш**, **щ**, **ц** з йотованим звуком, 6) **тии**, 7) заміна **у** і **в**, 8) **л** склонне до твердого, 9) **з** ос. теп. ч. без **ть**. Перші сім прикмет признає галицькими також Ягіч. З-тя ос. без **ть** властива так само Галичині, як і иньшим українським зем-

¹⁾ П. И. Жигецкій, Очеркъ литературной исторіи малорусскаго нарѣчія въ XVII—XVIII вѣкѣ. Ст. 120—122.

²⁾ А. А. Шахматовъ, Исслѣдованія... ст. 114.

³⁾ *ibid.* ст. 114—115, 117, 132—133. ⁴⁾ *ibid.* ст. 120.

⁵⁾ Русскій Филологическій Вѣстникъ, 1894, № 3.

лям. Тверде *л* звісне й північним галицьким говорам. Таким чином усі ті риси не говорять нічого на користь київського походження пам'ятки. Тому мусить Мочульський звернути ся до нег'ативних прикмет. В Житії нема 1) стягнення *ь* на *е* й *ѣ*, 2) заміна *ж* і *з*, *ц* і *ч*, *ш* і *с*, 3) *хр* зам. *кр*. В цьому видить Мочульський також київську особливість. Не кажучи вже про незручність будувати що небудь виключно на нег'ативних прикметах, згадані риси не того рода, щоби на них можна було оперти ся. Про *хр* зам. *кр* ми говорили вже вище. Останні-ж дві прикмети зустрічають ся в галицьких пам'ятках незвичайно рідко. Їх нема навіть в Галицькому еван. 1144 р., яке на підставі критеріїв Мочульського треба би зачислити до Києва. Тому й вивід зього ученого, що тикаєть ся Житія сьв. Сави, не можна вважати доказаним.

Докладнійше трактує те саме питання Ол. Колесса в статі п. з. *Dialektologische Merkmale des südrussischen Denkmals „Žitije sv. Savy“*¹⁾. Автор дає цінну характеристику мови пам'ятника й викладає історію питання. Далі оцінює діалектологічне значінне прикмет київського й галицько-волинського говору, які піднесли обидві сторони, доповнює їх прикметами, які відкрив сам і на їх підставі констатує київське походження пам'ятника. Сі прикмети такі: 1) *ти* и зам. *ть* и²⁾, 2) *жч* зам. *жд*³⁾, 3) *ѣ* зам. *е*⁴⁾, 4) заміна *в* і *у*⁵⁾, 5) заміна *ы* й и⁶⁾, 6) *ги*, *ки*, *хи* зам. *гы*, *кы*, *хы*⁷⁾, 7) *о* зам. *е* по *ж*, *ч*, *ш*, *щ*⁸⁾, 8) форми *тобѣ*, *собѣ*⁹⁾, 9) вживанне йотованих звуків по *ж*, *ч*, *ш*, *щ*¹⁰⁾, 10) заміна *ч* і *ц*, *ж* і *з*¹¹⁾, 11) *ы* зам. *ѣ* по плавних¹²⁾, 12) *скербѣ*¹³⁾, 13) вставка *о* перед плавними, як *золоба*¹⁴⁾, 14) *о* зам. *ч* перед дальшим *о*¹⁵⁾, 15) *нде*, *сде*, зам. *кдѣ*, *здѣ*¹⁶⁾, 16) заміна *и* на *ь* перед йотованими звуками¹⁷⁾, 17) *пом. pl.* на *ове*¹⁸⁾, 18) 3-тя ос. один. ч. без *ть*¹⁹⁾, 19) *imperat.* на *ѣмъ*, *ѣте* зам. *имъ*, *ите*²⁰⁾, 20) *impf.* на *шетъ*, *хоуть*²¹⁾, 21) 1-ша ос. мн. ч. на *мо*²²⁾. Житіє сьв. Сави має з них 1—4, 6—9, 11—12, 14—20. „Обі групи різнять ся

¹⁾ *Archiv für Slavische Philologie*, т. XVIII, кн. 1—2, ст. 203—228, 473—523. Ся праця була написана в 1894 р.

²⁾ *ibid.* ст. 479—480. ³⁾ *ibid.* ст. 480—482. ⁴⁾ *ibid.* ст. 482—496. ⁵⁾ *ibid.* ст. 496—499. ⁶⁾ *ibid.* ст. 499—501. ⁷⁾ *ibid.* ст. 501—503. ⁸⁾ *ibid.* ст. 503—504. ⁹⁾ *ibid.* ст. 504. ¹⁰⁾ *ibid.* ст. 504—505. ¹¹⁾ *ibid.* ст. 505. ¹²⁾ *ibid.* ст. 505—506. ¹³⁾ *ibid.* ст. 506—507. ¹⁴⁾ *ibid.* ст. 507—508. ¹⁵⁾ *ibid.* ст. 508. ¹⁶⁾ *ibid.* ст. 508. ¹⁷⁾ *ibid.* ст. 508—509. ¹⁸⁾ *ibid.* ст. 509—510. ¹⁹⁾ *ibid.* ст. 510—511. ²⁰⁾ *ibid.* ст. 511—512. ²¹⁾ *ibid.* ст. 512—513. ²²⁾ *ibid.* ст. 513.

між собою тільки небагатома діалектичними прикметами: 1) в галицько-волинських пам'ятках **жч** зам. **жд** зустрічається часто, — в київських пам'ятках рідко, 2) заміна **в** з **у** приходить у галицько-волинських пам'ятках часто — в київських пам'ятках вона (особливо **у** зам. **в**) рідка. 3) В багатьох галицько-волинських пам'ятках буває зрідка заміна **ж** з **з**, **ч** з **ц**. 4) Для київських пам'яток властиво вставлене **о** перед **л** і **р** зам. **ъ**. 5) В київських пам'ятках з'являється **о** зам. **ъ** перед **о**¹⁾. Інші прикмети спільні обом говорам.

Великою похибкою Колесси треба признати се, що він, означуючи прикмети київського говору, не вдоволяєть ся безсумнівними київськими пам'ятками, а широко втягає спірні пам'ятки. А се робить спірними й самі його виводи що до діалектологічного значіння витягнених із них прикмет (особливо див. що до прикмет 3, 4, 6, 9, 15, 16, 19). Житіє сьв. Сави Колесси вважає київським, бо в ньому „у зам. в і в зам. у стрічається тільки по разу“, „помішання ж з з і ч з ц немає зовсім“ і „вживається о зам. ъ перед о“²⁾. Отже аргументи Колесси майже ті самі, що й Мочульського. Тільки виразно невідповідну прикмету (**хр** зам. **кр**) він замінює иньшою (**о** зам. **ъ** перед **о**), що так само мало уаргументована. Ще менше доказане його утрупованне по говорам иньших українських пам'яток. Робить він його на підставі мірковань осіб, що ними займали ся, не зважаючи на їх принципіальні противоріччя³⁾.

Проф. Лобода в своїй вступній лекції „Рускій языкъ и его южная вѣтвь“ на підставі даних Житія сьв. Сави по виводу Мочульського й Колесси бачив також у сьому Житію пам'ятку київського говора й признав „для галицько-волинської й київської області одно спільне нарічє з дуже незначними, хоч і замінними, діалектичними різницями на деяких точках їх широкої території“⁴⁾.

Захитав ся й сам Соболевский. В маю 1897 р. він містить в Журнал-і Министерства Народнаго Просвѣщенія статю п. з. Изъ исторіи русскаго языка. Декілька сторін у ній присвячено київському наріччу. На підставі Начальної Літописи, Тестаменту 1446 р., Помяника кїво-печерської Лаври XVI в. й Опису кїївського замку 1552 р. Соболевский устанавляє нову прикмету

¹⁾ *ibid.* ст. 520. ²⁾ *ibid.* ст. 522—523. ³⁾ *ibid.* ст. 520—522.

⁴⁾ А. М. Лобода, Рускій языкъ и его южная вѣтвь. Кієвъ, 1898, ст. 14.

київського говору „перехід м'яких к і г на т і д“¹⁾. А се прикмета чисто великоруська²⁾. Дальше затримуєть ся автор детально коло згаданого Помяника, вибираючи з нього цілий ряд імен, що мають великоруську форму й показують південно-великоруські фонетичні появи³⁾. Сюди належить а зам. ненаголошуваного **о**, тверде **л** зам. **в**, **ф** зам. **х**, **хв**, й навпаки **х** зам. **ф**. „Судячи по тим прикметам, старий київський говор був з нинішніх говорів особливо близький до говорів Орловської й Курської губернії, які, по всій правдоподібности до часу мандрівки Українців у Сіверщину, займали цілу її територію“⁴⁾. Не дивлячи ся на таке зміцненне своєї гіпотези, Соболевский одначе робить уступку противникам і безпосередно за тими словами додає: „одначе ледви чи він був чистим великоруським говором. Тяжко сказати, чи він був перехідним говором від великоруського наріччя до українського (в роді тих білоруських говорів, які тепер займають південну й західну окраїну білоруської території), чи (для XV—XVI віків) говором змішаним. На всякий випадок пізнійші пам'ятники київського говору мають примішку українських прикмет“⁵⁾.

Сі докази розібрав до ладу Крижський в своїй статі п. з. „Древне-Кіевскій говоръ“, яку обговоримо детально на пнйшій місці.

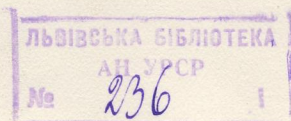
З противників Соболевского тільки згаданий Крижський показав ся досить смілим, щоби увільнити ся від авторитету Ягіча й вступити на одну дорогу, на якій можлива правильна наукова розв'язка питання. Він визнав „потребу піддати староруські пам'ятники новій достовірній аналізі“⁶⁾ з широким втягненнем до сього живих українських говорів. Са статя, поки вийшла окремим виданнем, друкувала ся в „Кіевск-ій Старин-і“ 1898—1899 рр. Крижський збиває додаткові докази київської гіпотези, які подав Соболевский в своїх „Лекці-ях“. Він доказує основно, що імена на **ша** властиві Українцям старих і нових часів⁷⁾, збиває пояснення, які подав Соболевский іменам галицької літописи Волзьдрись, Блюсь, Митуса⁸⁾ і прозвищам буців і гуцалів⁹⁾. Менше вдала ся йому проба дока-

1) А. И. Соболевский, Изъ исторіи русскаго языка (Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, 1897, кн. V, ст. 49.

2) *ibid.* ст. 48. 3) *ibid.* ст. 49. 4) *ibid.* ст. 50. 5) *ibid.* ст. 50.

6) А. Крымскій, Филологія и Погодинская гипотеза. Кієвъ, 1904, ст. 110.

7) *ibid.* ст. 21—40. 8) *ibid.* ст. 42—46. 9) *ibid.* ст. 46—49.

зати, що здрібнілі ймення на „ся“ властиві й Великорусам. Крім слів: мурьсь, милуся, дуся й пестливих назв членів родини, йому не вдалося підняти інших прикладів. На Соболевського ся критика зробила вражіння. З 3ого видання „Лекції“ він викинув мірковання про Вольдриса, Блюса, Митусу, гуцалів і буців. Замість сього він вказує на брак у київських пам'ятниках імен на **цю**, які є в галицьких грамотах XIV—XV вв.¹⁾

Далі приступає Кримський до аналізу пам'ятників, признаних Соболевським київськими. Не буду дотикати ся його розбору Псалтири 1397 р.²⁾ й Євангелія 1411 р.³⁾, бо Соболевський вже давніше відкрив ся бачити в них образок київського говору. Кримський хоче доказати, що Вкладна 1427 р.⁴⁾, Тестамент 1446 р.⁵⁾, Прилуцька грамота 1459 р.⁶⁾, Грамота стародубського князя 1400 р.⁷⁾ написані українською мовою. Одначе він усюди опираєть ся на друкованих виданнях грамот. А їх недокладність така велика, що не позволяє робити певних фільольотичних висновків. Зрештою українізмами прилуцької грамоти признає також Соболевський, одначе приписує їх „волинському землякови“⁸⁾. Важніші замітки Кримського, що тикають ся Ізборників Святослава. Соболевський вважав у них різкими великоросизмами **dat. тобѣ** (= **тобе**) і **я зам. е**. Кримський основно доказує властивість тих рисів також українській мові, першої — на підставі даних сучасного говору⁹⁾, а другої, крім того ще й на підставі Галицького Євангелія 1144 р.¹⁰⁾. Крім сього він відкриває в Ізборниках ряд українізмів: заміну **ѣ з и, и з ы, у з в**¹¹⁾. Що до Тріоди Мойсея Киянина, Соболевський уважає, що прозвище Киянин значить Київлянин і тому зачисляє Тріодь до київських пам'ятників. Одначе тому, що в другій половині вона має різкі новгородські прикмети, то Соболевський ділить рукопис на дві часті: перша й запис — київського походження, друга — новгородського. Одначе Кримський вказує, що запис стоїть при кінці рукопису й говорить виразно, що Мойсей її докінчив. Отже Мойсеєви принадлежать

¹⁾ А. И. Соболевский, Лекції. Изд. 3-е, ст. 279.

²⁾ А. Крымский, Филология и Погодинская гипотеза. Ст. 77—78.

³⁾ *ibid.* ст. 78—79. ⁴⁾ *ibid.* ст. 79—80. ⁵⁾ *ibid.* ст. 80—82.

⁶⁾ *ibid.* ст. 82. ⁷⁾ *ibid.* ст. 83—84.

⁸⁾ А. И. Соболевский, Лекції... Изд. 2-ое, ст. 255; изд. 3-ое, ст. 278.

⁹⁾ А. Крымский, Филология и Погодинская гипотеза, ст. 52—53.

¹⁰⁾ *ibid.* ст. 53—58. ¹¹⁾ *ibid.* ст. 58—62.

також новгородські прикмети другої її половини. Так упадають здогади Соболевского про київське походження Мойсея й його Тріоди¹⁾. Юревську грамоту зачислив Соболевский до київських головно на тій підставі, що в ній зустрічаєть ся **о** зам. **ъ** перед дальшим **о**, Успенський збірник — тому, що в ньому замічаєть ся вставлене **о** перед плавними. Кримський наводить ряд прикладів, які переконують, що обі риси не становлять спеціально київської прикмети, а звсіні багатьом памяткам й иньшого походження²⁾. Дальше він зазначає, що Мстиславове євангеліє³⁾, Румянцівська Лѣствица⁴⁾, Оповіданне Іполіта про Антихриста⁵⁾ не дають ніяких ні зверхніх ні внутрішніх підстав зачисляти їх до київських памяток. Пандекти Антіоха, Юревське й Оршанське єванг. треба признати просто неукраїнськими. В Пандектах перемішуєть ся **ц** з **ч**, **ш** з **с**, **ѣ** з **и**, подібують ся форми **сѣдѣ**. Мабуть, що вони повстали в Новгороді⁶⁾. Юревське єванг. також новгородське: в ньому є заміна **ц** і **ч**, **ѣ** й **и**, **въ** й **оу** й форми **оумъж**⁷⁾. Оршанське євангеліє (Церк. археолог. музея в Київі) також не українське: в його календарі нема популярніших південних сьвятих, а додані деякі північні. В мові є аканне й заміна **ц** і **ч**⁸⁾. Вістки про сі памятники Кримський черпає в Амфілохія (Пандекты) й Крижановського (Оршанское єванг.). Що тикаєть ся другої часті Архангельського євангелія, яку Соболевский признає київською, Кримський вказує, що головна її прикмета — заміна **ѣ** з **и** — звсіна не тільки в Київі, але також у Новгороді й Галичині. Він думає, що се євангеліє можна вважати галицьким⁹⁾. Статя Кримського мала б рішуче значінне, коли б наводжені ним дані про мову памяток він брав усе з них самих, а не з других рук, не все досить певних. Одначе на всякий випадок йому вдало ся показати наочно, на якій хиткій підставі збудована гіпотеза Соболевского, які непевні ті критерії, на яких підставі сі чи иньші памятники зачислявали ся до виступу Кримського до київських. Він показав також дорогу до наукового порішення питання — достовірний перегляд спірних памяток.

Майже в тому самому часі появила ся також статя Шах-

1) *ibid.* ст. 73—77.

2) *ibid.* ст. 64—9.

3) *ibid.* ст. 63.

4) *ibid.* ст. 70.

5) *ibid.* ст. 71.

6) *ibid.* ст. 62—63.

7) *ibid.* ст. 63.

8) *ibid.* ст. 71—73.

9) *ibid.* ст. 69—70.

матова п. з. Къ вопросу объ образованіи русскихъ нарѣчій и народностей¹⁾, в якій він відрік ся від своїх давнійших поглядів на дане питання. „Ми не маємо підстави, пише він, думати, щоби нинішні Українці прийшли тільки в історичних часах“²⁾. „Правий беріг Дніпра — споконвічна оселя Українців“³⁾. „На всякий випадок ми не маємо підстави не признати київської людности українською“⁴⁾. Вона належить до північної галузі українського племені. Одначе й тепер зостаєть ся для Шахматова загадкою брак у памятках, признаних київськими, різких українізмів⁵⁾. Для пояснення він наводить такі міркування: Поляни були „племенем нечисленним“⁶⁾. Київ мав „загально-руське значінне“⁷⁾. Його „вибороти не одні тільки Поляни... а... політичний союз, що завязав ся на півночи при помочи Варягів“⁸⁾. Тому Київ мусів прийняти для свого письменства загально-руську мову, відрікшись рідного наріча, так як північше зробила Москва⁹⁾. Се могло стати ся тим легше, що населення Київа було споконвіку мішане. „Воно було в самому городі значно розріджене иньшими руськими племенами й найправдоподібнійше Сіверянами“¹⁰⁾. А Сіверяни становлять „східну галузь середньо-руського племені“¹¹⁾, що лягла в основу сучасного південно-великоруського говору¹²⁾. І так, людність Київа становила здавна мішанину східної галузі Середньо-русів з північною галузею українського племені. Чернігівську й полтавську губернію Українці займають тільки в XVI ст. Правда, „київське князівство вже в XV в. змогло розширити свої границі до Чорного моря й Донця“, одначе „широкі границі, які визначив для Київщини Витовт... зникли за пів століття по його смерті під напором кримської орди. Тривалий кольтонізаційний рух Українців у Полтавщину й Чернігівщину відновлюєть ся не скорше, як у XVI ст.“¹³⁾.

Статі не можна заперечити ерудиції, зручності, бистроумности. Головним доказом у ній служать дані сучасних народніх говорів. Аргументація збудована часто на гіпотезі, що, коли сі чи иньші говори мають спільні прикмети, се вказує, наче б

¹⁾ Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, 1899 р., кн. IV, ст. 324—284.

²⁾ *ibid.* ст. 339.

³⁾ *ibid.* ст. 327.

⁴⁾ *ibid.* ст. 346.

⁵⁾ *ibid.* ст. 345.

⁶⁾ *ibid.* ст. 344.

⁷⁾ *ibid.* ст. 345.

⁸⁾ *ibid.* ст. 345.

⁹⁾ *ibid.* ст. 345.

¹⁰⁾ *ibid.* ст. 346.

¹¹⁾ *ibid.* ст. 332.

¹²⁾ *ibid.* ст. 325—327, 329—330 й ин.

¹³⁾ *ibid.* ст. 367.

сії говори в епоху вироблювання тих прикмет жили в географічному сусідстві. Виводи, здобуті такою дорогою, підтримує автор історичними даними, деколи також гіпотетичного характеру. Памяткам письменства присвячено пропорціонально мало уваги. Між тим, мені здається, що виводи треба будувати не стільки на гіпотезах, як на твердо поставлених фактах, яких ролю в даному випадку грають пам'ятки. Ризиковність такого кроку виявила ся зараз в тому становищу, яке заняв Шахматов в питанню про національність мешканців Чернигівщини. Бо грамоти того краю з XIV—XV вв. так ясно відбивають український елемент, що треба, очевидно, припустити, що вже в тому часі Сіверщина була українською й нема підстав думати, наче б давніше стояла справа инакше.

Вкінці в останні вже часи се питання викликали появу трьох праць: Соболевского п. з. Древне-кіевскій говоръ¹⁾, Кримського п. з. Древне-кіевскій говоръ²⁾ й його ж п. з. Деякі непевні критерії для діалектологічної класифікації староруських рукописів³⁾. Дві перші з них треба брати вкупі, бо друга служить рецензією на першу.

Соболевскій у згаданій статі вийшов з своїх хитань і зміцнив свою гіпотезу новими аргументами. Найперше, він вказує на се, що тільки галицьке й українське наріча мають і замість **о**. Се і могло повстати тільки дорогою дуже складного процесу. Такий процес не міг зародити ся самостійно на двох кінцях Південної Русі⁴⁾. „Не міг (він) виникнути також серед широко розкиненого населення, на значному просторі землі; він мусів розвинути ся серед збитої, більше чи менше густої людности, на розмірно невеликій території⁵⁾. Отже „українська людність, що говорила і, прийшла до Київа... з Поділя, Галичини, Волині⁶⁾. Думка, яку вложив Соболевскій в основу доказу, зістається сама гіпотезою, що потребує підпор. Кримський, нав-

¹⁾ Извѣстія Отд. русс. яз. и слов. Имп. Академіи Наукъ, 1905 р., в. I, ст. 308—323; я користую ся окремою відбиткою. Спб., 1905.

²⁾ Извѣстія Отд. русс. яз. и слов. Имп. Академіи Наукъ, 1906 р., в. III, ст. 368—411.

³⁾ Науковий Збірник, присвячений проф. М. Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині. У Львові, 1906, ст. 91—153; я користую ся окремою відбиткою. Львів, 1906.

⁴⁾ А. И. Соболевскій, Древне-кіевскій говоръ, ст. 5—6.

⁵⁾ *ibid.* ст. 6.   ⁶⁾ *ibid.* ст. 6.

паки, думає, що „кождий, хто знає українську діалектольоґію й історію української мови, повинен признати, що звук і вироблював ся в західному й східному українському нарічу (у Львові й Київі) самостійно, незалежно в одному від другого (на скільки можна говорити про повну взаємну незалежність при постійних зносінах Львова з Київом) і в ріжну пору в ріжних говорах“¹⁾. При сьому він опираєть ся на авторитет акад. О. Е. Корша й Потебні й покликуюєть ся на „Топографическое описаніе Черниговскаго намѣстничества“ Шафонского (1786 р., видано у Київі в 1857 р.), з якого видко, „що навіть при кінці XVIII ст. Переяславці не вєпіли ще виробити звука і, а виговорювали продовжне о близько до у“. А західні Українці виробили і ще в XVI в.

Зрештою тепер трудно заперечувати кольонізацію на Подніпровю з Галичини й Волини. Можливий тому й асиміляційний вплив мови приходнів на мову туземців. Важнїше питанне, кого переселенці тут застали. У Соболевского „мова київської Руси домонгольської епохи була близька до мови Дреговицької й Сіверської землі“²⁾, предків сучасного білоруського й південно-великоруського наріча³⁾. „Нема ніяких підстав уважати старокіївський говір ідентичним або близько-рідним зі старим галицько-волинським говором. Навпаки, ми мусимо бачити в старокіївському говорі один із говорів, близьких до сусідніх говорів білорусько-великоруського типу (без здовження самозвуків під впливом зникнення глухих), хоч — може бути — з деякими власними дрібними рисами“⁴⁾.

Перший доказ Соболевского збудований на гіпотезі, яку використав широко, як згадано вище, Шахматов у своїй статі з 1899 р.: сусідні географічні говори повинні мати й спільні прикмети. Старий київський говір зник, одначе сліди його прикмет „повинні зберігати ся в сучасних руських говорах, що колись були сусідами між собою“⁵⁾. Коли б київський говір був український, в них повинно б зберігти ся дуже важна українська прикмета — замітне здовження самозвуків. До тих говорів Соболевский зачислює білоруські говори Чернигівської туб., гомельського повіту Могилівської туб. з сусідною частю Річицького повіту Минської туб. Одначе в них замітний перехід „не

¹⁾ А. Крымскій, Древне-кіевскій говоръ (Извѣстія... 1906 р., кн. III, ст. 380, заміт.).

²⁾ А. И. Соболевскій, Древне-кіевскій говоръ, ст. 8.

³⁾ *ibid.* ст. 8—9.   ⁴⁾ *ibid.* ст. 13—14.   ⁵⁾ *ibid.* ст. 9.

до українського наріча, а до великоруського¹⁾. З великоруських сюди належать говори західньої половини Орловської й Курської губерній, одначе „вони мають переходові риси тільки до білоруського наріча²⁾. І так в сусідстві тих наріч в пору їх розвою не було українських говорів. Отже й сусідній з ним київський говор не був український.

Кримський не відповідає нічого на той аргумент, але він не з тих, що переконують. Найперше в основі доказу лежить недоказана гіпотеза. Дальше бачити в говорах Орловської, Курської, Могилівської й північної частини Чернігівської губернії сусідів старо-київському говору не можна вже тому, що вони відділені від Києва цілою областю сіверських наріч. Коли б справді показало ся, що між південно-великоруськими й східно-білоруськими діалектами нема переходових до українського, то се, розумієть ся, було б дуже замінним фактом. Одначе ледви чи можна заперечувати істнування таких переходових наріч від українського до білоруського й великоруського. Коли б одначе й признати ці слова за факт, то його легко пояснити, не сходячи навіть з ґрунту, на якому стоїть Соболевский. На широкій площі Чернігівсько-Сіверської області було досить місця для істнування таких переходових говорів. Вкінці їх могла змести філія колонізаційного руху Українців і Білорусів на схід.

Далі приступає Соболевский до памяток старо-київського письменства. Так, як перше, зачисляє він до нього без важних доказів Мстиславу грамоту³⁾. Як перше, він вважає Мойсея Киянином⁴⁾. Одначе він не виносить уже його Тріоди на перший плян. Тепер він, крім згаданих памяток, до безсумнівно київських зачисляє тільки Ізборники Святислава⁵⁾, а Мстиславу й Юревське Євангелія він уважає тільки „правдоподобно переписаними в старому Києві⁶⁾. На підставі обсервацій над тим матеріалом Соболевский приходиться до виводу, „що старо-київський говір кінця XI в. — першої половини XII в. не мав хоч трохи різкої закраски й зближав ся з сього погляду найбільше до середно-великоруських говорів“⁷⁾. Від галицьких грамот XIV—XV в. його відріжняє „брак форми 1-шої ос. ч. мн. на **мо**“⁸⁾.

Кримський, відкинувши, як перше, київське походження

¹⁾ *ibid.* ст. 9.   ²⁾ *ibid.* ст. 9.   ³⁾ *ibid.* ст. 10.

⁴⁾ *ibid.* ст. 10—11.   ⁵⁾ *ibid.* ст. 10.   ⁶⁾ *ibid.* ст. 10.

⁷⁾ *ibid.* ст. 11.   ⁸⁾ *ibid.* ст. 11.

всіх спірних пам'яток, подає прегарну характеристику мови безсумнівно київських Ізборників Святослава. Він виказує в них ряд рисів, що належать до української мови й по часті до сучасних київських говорів. Сі риси — „помішанне **ѣ** з **і**, паралельне з помішаннем давнішого **и** з **ы**“¹⁾, „помішанне **в** з **у**“²⁾, „розтягнення звука **е** на **я** перед м'якими складами“³⁾, перехід **е** в **о** по шипячих і йоті перед твердими складами“, приподоблення ненаголошеного **у** до дальшого **у**, перехід ненаголошеного суфікса **ов** (**йов**) перед **у** на **ув** (**юв**), пропуск **г** у дієсловах розгнѣвати, изгнити, съгрѣшити, чергованне **мн** і **вн**, східно-українське отвердінне звука **р** в одних випадках й м'ячення в других⁴⁾. Сі виводи опирає Кримський на відповідній матеріалі. Одначе в Ізборнику нема головної риси нинішньої української мови — заміни здовженням. Та вона розвинула тільки пізніше, як в XI в.⁵⁾.

Що тикаєть ся форм на **мо**, можна також зазначити, що порівнювати київські пам'ятники XI—XII вв. з галицькими граматами XIV—XV вв. — поступованне з методологічного боку неправильне.

По тих увагах Соболевский переходить до київських пам'яток, що зберігли ся в копіях і були зроблені в иньших областях. Се Початкова літопись, Київська літопись (Лаврентієвської й Іпатської копії), Житіє св. Теодосія Печерського й т. и.⁶⁾. Одначе „в них ми можемо робити спостереження тільки над словарним матеріалом“⁷⁾. От його дані: в київській літописі нема здрібнілих імен на **ць**, **цько**, звичайних у галицьких граматах XIV—XV вв. Вони чужі польській мові й їх появу не можна приписувати польському впливові⁸⁾.

Кримський, навпаки, виказує, що закінчення на **цько** з'явили ся як раз під польським впливом через додаток українського закінчення **ко** до здрібнілих на **ць**, сконструованих на взір відповідних польських форм. Тому до XIV в. їх не могло бути в українських пам'ятниках і, дійсно, нема ні в київській, ні в галицько-волинській літописі⁹⁾.

Соболевский вказує дальше, що в Київській літописі в імені

1) А. Кримській, Древне-кіевській говоръ. Ст. 370 і 372—373.

2) *ibid.* ст. 370—372. 3) *ibid.* ст. 373, приміт.

4) *ibid.* ст. 373 приміт. 5) *ibid.* ст. 373—374.

6) А. И. Соболевский, Древне-кіевській говоръ. Ст. 11.

7) *ibid.* ст. 11. 8) *ibid.* ст. 12.

9) А. Кримській, Древне-кіевській говоръ. Ст. 375—376.

Георгій г м'ягчить ся на **Д**, чого нема в галицьких пам'ятниках і в сучасній українській мові¹⁾.

Кримський доказує основно, що переміна **Г** на **Д** в даному слові се дрібний випадок „загального фонетичного українського закону, по якому м'які **Т** і **Д**.. мішають ся з **К** і **Г**“²⁾. Він наводить багато прикладів і з галицьких грамот і з даних сучасних говорів, між ин. й київського, що вповні потверджують його слова³⁾.

Потім Соболевский затримує ся на формі **Ольто** зам. **Льто**, що приходить у Початковій літописи. Ся форма, по його думці, виключно великоруська або білоруська. По українськи були би і⁴⁾. Одначе Кримський наводить ряд прикладів, що доказують властивість такого неорганічного **О** й українській мові⁵⁾.

Вкінці Соболевский вказує, що Початкова й Київська літописи вживають слова „старѣйшина“ й „зоря“ не в тому значінню, як сучасна українська мова. Вони знають слово „лошадь“, не знає Українцям, не вживають слів „кохати“, „гай“, „квѣтъ“, хоч слово „Кохань“ зустрічаєть ся в записі Жития св. Сави XIII в., а „гай“ є в волинській літописі⁶⁾. Взагалі той, хто читає Початкову й Київську літопись, дивуєть ся близькості їх синтакси й словаря до великоруського матеріалу⁷⁾.

Кримський доказує, що слова „старшина (= старинному „старѣйшина“) і „зоря“ знані в теперішній українській мові у всіх значіннях, в яких вони вживають ся в літописі⁸⁾; що слово „лошадь“, так як воно ужите у Київській літописі, відбиває власне український відтінок уживання сеї основи⁹⁾. А слова „кохати“, „гай“, „квѣтъ“ не попали до літописи przypadково, як і багато иньших слів. До того бачити в двох останніх діалектологічну ціху української мови ніяк не можна, бо вони приходять також у великоруських говорах¹⁰⁾. А синтакса й словарь Початкової й Київської літописи робить на Крим-

1) А. Соболевскій, Древне-кіевскій говоръ. Ст. 12.

2) А. Крымскій, Древне-кіевскій говоръ. Ст. 378.

3) *ibid.* ст. 376—383.

4) А. Соболевскій, Древне-кіевскій говоръ. Ст. 12—13.

5) А. Крымскій, Древне-кіевскій говоръ. Ст. 383—386.

6) А. Соболевскій, Древне-кіевскій говоръ. Ст. 13.

7) *ibid.* ст. 13.

8) А. Крымскій, Древне-кіевскій говоръ. Ст. 387—389.

9) *ibid.* ст. 389—391. 10) *ibid.* ст. 398—400.

ського вражіння „замітної близькості до сучасної мови північної й середньої Київщини“¹⁾.

Не зважаючи на слабкість своїх аргументів, Соболевский не тільки відкликав зроблені давніше уступки, але признав можливим розширити свою гіпотезу. Він думає, що в Києві й „у XV—XVI вв. зберігався ще старо-київський говір, бути може, зі значним числом запозичених слів, одначе зі всіма своїми головними прикметами“²⁾. Головною підпорою тої думки служить Київо-Печерський Помяник з першої половини XVI в. й Помяник Михайлівського монастиря, якого перша частина належить до другої половини XVI в. Перший, виданий проф. Голубевим, відзначається аканнем, **Д і т з г і н, л з в, Ф з х**³⁾. Другий дає помішання великоруських форм імен з українськими⁴⁾.

Кримський, як колись Дашкевич, вказує, що поява в помяниках великоруських імен й особливостей найправильніше пояснювати тим, що Київ був загально-руською сьвятинею⁵⁾. Тому Помяників не можна зачисляти до зовсім певних пам'яток київського говору⁶⁾. До того багато імен, які Соболевский вважає великоруськими, знані й на Україні. Такі імена, як Алексей, Макей, Елтухъ, Елхимъ, Елфимія, Малафей, Саламонъ, Саламія, Сафонъ, Радионъ, Фатіанъ й імена, що зачинаються на **а** зам. **о**, знані й на українській території й пояснюються самою українською мовою⁷⁾. Таким чином і нові докази Соболевського не мають, так само як попередні, відповідної сили. Тому можна би вважати його гіпотезу погребаною. Та з причини, що се питання розбудило пристрасти й викликало широку літературу, в його розв'язанню треба зберігати незвичайну осторожність. Треба би для того простудіювати детально всі пам'ятки, що можуть кинути на нього світло, втягаючи до студій й сучасні говори київської й сусідніх з нею губерній.

Мені лишається ще одну працю Кримського з того обсягу: „Деякі непевні критерії для діалектологічної класифікації старо-руських рукописів“. Вона значно менше вдатна, як розібрані його статі. Правда, в ній треба розрізнявати дві сторони. Офіційною її задачею була перевірка придат-

¹⁾ *ibid.* ст. 392; див. взагалі ст. 391—397.

²⁾ А. Соболевский, Древне-київский говоръ. Ст. 14.

³⁾ *ibid.* ст. 14.   ⁴⁾ *ibid.* ст. 15—16.

⁵⁾ А. Крымский, Древне-київский говоръ. Ст. 400—401.

⁶⁾ *ibid.* ст. 401—402.   ⁷⁾ *ibid.* ст. 402—410.

ности критеріїв, якими звичайно користують ся для сконстатовання українського походження рукописи. Сі критерії — заміна **ы й и, ѣ й и, оу й ю** зам. **о й е**. Авторони, справді, вдасть ся доказати, що з тими прикметами треба поступати обережно, тому, що також в иньших говорах зустрічають ся появи, які легко помішати з українськими, або навіть просто до них анальоґічні. Одначе неофіціальна задача автора — підірвати діалектологічне значінне нового **ѣ**, щоби позбавити Соболевского головної опори для його київської гіпотези. Кримський не виступає просто з аргументами против значіння сього **ѣ**, так як він поступав з иньшими сумнівними прикметами. Він вибирає обхідну дорогу. Він хоче доказати, що пам'ятки, які Соболевский зачислив задля нового **ѣ** до галицько-волинських, в самій річі иньшого походження. Тоді виявило б ся само собою, що се нове **ѣ** не має діалектологічного значіння.

Зачинає Кримський від Полікарпового єванґелія з 1307 р. Він доказує, що здвоєне **о** форм „у вооїа“, „о вооїи“, зазначене в тому пам'ятнику, могло з'явити й не в українському рукопису¹⁾. Писця треба, по його думці, вважати північним великорусом, докладнійше Пековичом²⁾. На потвердження К. наводить такі риси пам'ятника: заміну **ч і ц, ж і з, оу і в, ѣ й е**, тверде **л**, пропущенне в формах „зооуца“, „идѣвши“, неорганічне **в** перед початковим **о**, форми восксенеть, оуставльше, жидовськи, припоясавса, обѣманадьцать, никѣдѣ³⁾. При сьому розборі Кримський робить великі методологічні промахи. Він лишає без уваги ще багато иньших прикмет пам'ятника, на які звернув увагу Соболевский й які надають йому виразно український характер. Такі прикмети — заміна **ы на и** з паралельною заміною **ѣ на и** (що сам Кримський признає характеристичною прикметою українських пам'ятників⁴⁾), **ы й и** зам. **ѣ і ь** перед дальшим заіменником „и“, спеціально галицька заміна в певних випадках **а** через **ѣ, ь** зам. **и** перед йотованими самозвуками, форма „мамѣ“ зам. „имамѣ“⁵⁾. Пропущенне всіх тих українізмів у пам'ятнику, розуміеть ся, причинило ся багато до надання йому великоруського виду. Одначе все таки в єванґелію

¹⁾ А. Кримський, Деякі непевні критерії для діалектологічної класифікації старо-руських рукописів. Ст. 1—3, 6—11.

²⁾ *ibid.* ст. 3, 1. ³⁾ *ibid.* ст. 3—5.

⁴⁾ А. Кримський, Древне-київській говорѣ. Ст. 370 текст і зам. 1.

⁵⁾ А. Соболевский, Очерки изъ истории русскаго языка. Київъ, 1884. Ст. 34—39 і 94.

нема важнійших прикмет псковського говору: псковського акання, заміни **а** по **ј** і м'яких співзвуків через **е**, **жг** зам. **жд**, форм 1 ос. мн. ч. на **ме й ин**. До того й ті наче б псковські прикмети пам'ятника легко можна пояснити на українському, почасти на галицькому ґрунті. Заміна шипячих і свистячих, видно, справді істнувала, хоч і в обмеженому числі випадків, також у галицькому говорі, як думає Соболевський. Розбираючи низше мову галицьких грамот XIV—XV ст., я наведу ряд прикладів такої заміни, які знаходять ся в тих грамотах. Заміна **оу** і **в**, приставне **в**, тверде **л**, **оу** зам. **о**, форми на дьцать зовсім не чужі й українській мові. Форма приіменника **вътъ** (= **отъ**) відповідає зовсім нинішньому українському від; **ь** по **с** в жидовсь сь с ки пояснюєть ся свобідно з українського. Сам Кримський пише своє назвиско в українській транскрипції в формі Кримський. Форми на **са** легко зустрінути в діалектах, перехідних до білоруських. Заміна **ѣ** й **е** в Полікарповому євангелію приходить рідко. В невеликому числі випадки такої заміни звісні всім українським пам'яткам церковного й богослужбного характеру й вимагали від Ятіча й Шахматова окремого пояснення. Діалектологічне значінне форм, як **зоуша**, **идѣвши**, **воскъснетъ** нічим не потверджуєть ся. Їх неможливість в українській пам'ятці нічим не доказана. А форма „**никъдѣ**“ не доказує нічого, коли пам'ятник знає заміну **ѣ** й **е**. Взагалі дві-три незвичайні форми ледви чи можуть зрушити вивід, збудований на цілому ряді прикмет пам'ятки.

Таким самим способом розбирає Кримський також иньші „галицько-волинські“ пам'ятки. Розумієть ся, що такий розбір не може відкинути їх українського походження. По більшій часті Кримському не вдаєть ся подати незбитих антиукраїнізмів. Він може тільки, як звичайно, показати в пам'ятці ряд особливостей, які можна пояснити й на ґрунті якого небудь иньшого говору. Одначе се ще не все. Між „можна“ й „треба“ ціла пропасть. Треба конче ще доказати, що їх треба так пояснювати. Між тим Кримський все ігнорує нове **ѣ**. Він не вміє дати ніякого пояснення безсумнівної систематичности його вживання в студіюваних рукописах. Значить, що за Соболевским, навіть при иньших рівних шансах, лишаєть ся все перевага — він пояснює зручно на ґрунті одного й того самого наріча не тільки ті появи, які вияснені у Кримського, але й такі, на які в нього нема ніякої відповіді.

Можна додати, що коли б проба Кримського доказати не-

українське походження „галицько-волинських“ пам'яток була навіть більше вдатна, то се приспорило б фільологічній науці тільки нових труднощій. Намість їх він не подає ніяких інших¹⁾. Таким чином стара українська мова була б майже позбавлена пам'яток письменства. Думати, що письменство цілої України згинуло без сліду, не можливе. Прийшлося би признати, що в XII—XIV вв. українська мова ще нічим більшим не вирізняла ся з загально-руської мови і тому її пам'ятки загинули незамітними серед маси білоруських і великоруських рукописів, та се противить ся цілому нашому знанню розвою руських нарід.

Головна заслуга Кримського що до питання, яке нас інтересує, містять ся в сій статі в тому, що він подав нарис програми, по якій треба дальше його розроблювати. „Про оте ніби-то „галицько-волинське“ Ъ, видумане д. Соболевским, я колись писати-му ширше, в інакшому місці. Що воно не може звати ся „галицько-волинським“ і не є жадна малоруська особливість, се видно от із чого:

а) єсть чимало рукописів, що їх і д. Соболевский не зважив ся признати за галицькі або волинські, а тимчасом у них писано букву Ъ замість є таким самим способом, який д. Соболевский охрестив „галицько-волинським“. Ті рукописи — сербські (в тім числі — грамоти), новгородські, білоруські і інші, в тім числі московські (прим. Євангеліє 1339 року, ще й з типовим московським ѡканнем).

б) пригнітаюча більшина тих ніби-то „галицько-волинських“ рукописів, в яких д. Соболевский познаходив оте своє Ъ, не є ані галицька, ані волинська, ані малоруська взагалі. Се рукописи переважно білоруські та новгородські або псковські, і на них здебільша написано точні місцеві дати.

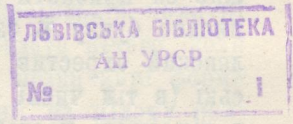
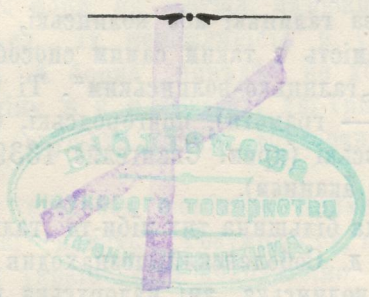
в) в старо-малоруських грамотах XIII—XV віку (чи будуть вони галицькі, чи волинські, чи які) зовсім не має того мнимого „галицько-волинського“ Ъ замість є. А вже ж грамоти найкраще віддають собою тодішню справжню, народню мову.

г) буква Ъ, писана замість є способом д. Соболевского в його ніби то „галицько-волинських“ пам'ятках, не має для себе відповідних рефлексів у сучасній живій малоруській мові,

¹⁾ Зрештою, сказати правду, трудно знайти в старинному письменстві рукописи, які відбивали б різкіше українські прикмети.

за дуже нечисленними виїмками¹⁾.

Точку 6 попробував обробити сам Кримський в обговорюваній статі. Моя теперішня робота первісно мала цілком показати, чи правильне покликуння Кримського на українські грамоти. Виповнити її було тим зручнійше, що випущене недавно ювілейне видання С.-Петербурзького Археологічного Інститута п. з. Палеографіческіє снимки съ русскихъ грамотъ преимущественно XIV вѣка. Спб. 1903, маючи в собі кількадесять грамот з України й Білоруси, подає багатий матеріал для студіювання білоруської й української живої мови в згаданій епосі. Одначе поданий ними матеріал показав ся таким інтересним й одностайним, що первісні рамки праці значно поширшали. Показало ся можливим провирити на найбільш авторітетному матеріалі — грамотах — й иньші діялектольоґічні прикмети старої української мови. Се й буде задачею дальших частин моєї праці.

¹⁾ А. Кримський, Деякі непевні критерії для діялектольоґічної класифікації старо-руських рукописів, ст. 17, замітка 1.

Поправки: на с. 1 р. 9 з н. справити зам. „отвертого або“ треба: „відкритого ним“; на с. 4 р. 4 з н. зам. 185 треба 85; на с. 11 р. 9 з г. додати: Типограф. Св. № 7, XII, Типограф. Св. № 6, XII—XIII в.